

ירון הראל

הדמוגרפיה

המאה התשע-עשרה

קהילות מרכזיות וקהילות לוויין

מאות בשנים התרכז היישוב היהודי בסוריה בעיקר בשתי קהילות גדולות – דמשק וּחֶלְב. היהודים חיו תמיד כמיעוט קטן בתוך אוכלוסייה בת רוב מוסלמי ומיעוט נוצרי שהיה רב מהמיעוט היהודי. התיישבות היהודים בסוריה לא הוגבלה למקומות מסוימים. הותר להם להתיישב בכל מקום, ונוכחותם בקרב הציבור המוסלמי התקבלה כתופעה טבעית ולא מטרידה. פריסת ההתיישבות היהודית הייתה אפוא בדרך כלל פרי החלטה פנימית, שהושפעה כמובן מגורמים סביבתיים חיצוניים. שלושה גורמים עיקריים עמדו מאחורי בחירתם של היהודים להתיישב בערים הגדולות: ראשית, תנאי הביטחון בערים היו טובים מאלה שבכפרים ובעיירות הספר משום שבערים ישבו המושלים מטעם השלטונות, וגודי אבטחה חנו בהן באופן תדיר; אזורי הספר והכפרים היו פגיעים יותר להתנפלויותיהם של שודדים או של מיליציות מקומיות שביקשו ליישב סכסוכים שונים בדרכים שהותירו אחריהן הרס וחורבן. הגורם השני היה כמובן מגוון האפשרויות הכלכליות שהציע מקום היישוב. מכיוון שעל פי חוקי האסלאם יהודים לא יכלו להיות בעליה של קרקע, הרי שהעיסוק היהודי הישיר בחקלאות היה מצומצם מאוד, מה שהובילם להתיישב בעיקר בערים. אך גם היהודים עצמם לא היו מעוניינים בקרקע: כבכל מקום ברחבי העולם נמנעו הם מהיקשרות לקרקע משום תחושת הארעיות במקום ומשום החשש להיות מגורשים ממנו. אשר על כן, דמשק וחלב, מעצם היותן ערים בעלות חשיבות כלכלית גדולה כמתווכות בסחר שבין מזרח למערב, פתחו בפני היהודים אפשרויות רבות בתחומי המסחר ועסקי האשראי.

הגורם השלישי להתיישבות בערים היה המכלול החברתי-התרבותי. היהודים ביקשו על פי רוב להסתופף בצלה של סביבה יהודית תומכת המספקת שירותים קהילתיים מלאים כגון מניין לתפילה, מקווה טהרה, מוצרי מזון כשרים, תלמוד תורה ובית עלמין יהודי. לכן גם לא היו בסוריה מקומות יישוב שבהם חיה משפחה יהודית בודדת או פחות ממניין יהודים בתוך חברה נכרית. בעיירות שמסביב לערים הגדולות נוסדו כמה קהילות לוויין קטנות – עֵינַתְאב, אַוּרְפָה, פֶּלֶז (במקור: פֶּלֶס), אֶדְלֶב, חמת (בערבית: חַמָּא), אנטיוכיה ואלכסנדריה (אַסְכַּנְדְרוֹן). קהילות אלה נסמכו על פי רוב על קהילות האם בכל הקשור לצורכיהן הרוחניים, כגון עמידה בפני בית דין ואספקת כלי קודש.

אמינות הנתונים ופריסתם

המקורות המוסרים נתונים על מספרם של היהודים בקהילות השונות הם רבים. דא עקא, כולם מבוססים על הערכות ואומדנים ולא על נתונים מדויקים. מפקדי האוכלוסין שנערכו בשנים 1881/2-1893 נחשבים למפקדים מקיפים ומדויקים רק באופן יחסי לאלה שקדמו להם, ואמינותם המוחלטת בנוגע למיעוטים הלא-מוסלמים מוטלת בספק. לפחות

בני הזוג אברהם ומרים לאטי בחברת חמשת ילדיהם. דמשק, 1922

בני הזוג לוסו ואברהם ("ברון") עמקיה עם ארבעת ילדיהם (מימין) ובני הזוג מִצְרִי (משמאל) בטיול בפארק אֶלְמֶשֶׁתַל. חלב, 1959

עד שנת 1856 ביצעו השלטונות העות'מאניים מפקדים בעיקר כדי לקבוע את רשימת משלמי המסים ובעזרתה להעמיק את הגבייה לשם מימון פעילותם של מוסדות השלטון באימפריה. גם מששונתה מטרת המפקדים העות'מאניים והותאמה יותר לנהלים ולמטרות מערביים, הוסיפו קהילות המיעוטים הלא-מוסלמים להתייחס אל המפקדים בחשש ובחשד. הקהילות היהודיות, בדומה לאלה הנוצריות, שאפו מאז ומתמיד להסתיר את מספרם האמיתי של בני הקהילה כדי להקטין עד כמה שאפשר את רשימת חיבי המס מקרבם. נוסף על כך, מנהיגי הקהילות הלא-מוסלמיות נאלצו, משנת 1856, לשלם כופר תמורת שחרורם משירות בצבא. כדי להימנע מתשלום הכופר הם הציגו מספרים מזויפים של מניין בני קהילותיהם והוכיחו כביכול כי הקהילות קטנות. זאת ועוד, בקהילות חסרו נתונים פנימיים דוגמת שיעור ילודה, תמותה טבעית ותמותה ממגפות שהיו נפוצות בסוריה.

ההגירה לסוריה

השפעת-מה על אי-הדיוק בנתונים הדמוגרפיים הייתה גם להגירה לסוריה וממנה ולמעברים בתוכה. אמנם, סוריה לא הייתה ארץ הגירה מובהקת, והתבנית הדמוגרפית היהודית בה הייתה בעיקרה סטטית. עם זאת קיימות עדויות המצביעות על הגירת יהודים מסוריה ואליה ועל מעבר בתוכה מן הערים לעיירות ולהפך. הנתונים המספריים אינם מלאים ואינם רצופים, ואין הם מסייעים אפוא בהערכת מספרם של היהודים. ידוע כי במאה התשע-עשרה היגרו יהודים מאלג'יריה לארץ ישראל. ידועה פחות העובדה שמשפחות לא מעטות בחרו להן בדמשק למקום מושבן. הגירה זו החלה כפי הנראה לאחר הכיבוש הצרפתי של אלג'יריה בשנת 1830. בבסיסה של ההגירה עמדו מניעים כלכליים ודתיים, והיא הלכה והתעצמה. החל משנת 1848 היא השתלבה בזרם של אלפי מהגרים אלג'יריים מוסלמים שהגיעו לסוריה בעקבות האֶמִיר עֶבְד אֶלְקָאֶדֶר – מנהיג המרד נגד הצרפתים – אשר ביקש לאפשר לאלג'יריים רבים להגר בעקבותיו ולהשתחרר מהשלטון הצרפתי הנוצרי שפגע בכבודם. למרות קיומן של רשימות שמיות של המהגרים הנתונים המספריים אינם מדויקים משום שלא ידוע איזה שיעור מהמהגרים נותרו בסוריה לישיבת קבע, וכמה המשיכו בדרכם ליעדים אחרים בארץ ישראל. עם זאת ניתן להעריך כי בשנת 1847 היו בדמשק כשלושים משפחות יהודיות שהגיעו מאלג'יריה, מספר שהלך וגדל עד אשר לקראת שלהי המאה התשע-עשרה נמנו בעיר זו כשמונים משפחות מאלג'יריה.

עבד אלקאדר (1808-1883)

לוחם חירות והוגה דעות אלג'ירי. היה למנהיג במאבק לחירותה של אלג'יריה מהכיבוש הצרפתי החל מיולי 1830. את מאבקו בצרפתים ניהל לאורך זמן ובאמצעות שונות. בשנת 1847 נכנע והוגלה עם משפחתו ועם אחדים מנאמניו לצרפת. בשנת 1852 שוחרר ממעצרו ועבר לסוריה, שם סיים את חייו. היה מהעדים שהעידו שהיהודים לא השתתפו בטבח ובביהיה במאורעות דמשק 1860.

משפחות אשכנזיות מעטות מאירופה, בעיקר מפולין ומרוסיה, התיישבו אף הן בסוריה. גם בנוגע אליהן אין בידנו מספרים מוחלטים. יש לשער כי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ישבו בסוריה, בעיקר בדמשק, כעשרים משפחות מהגרים אשכנזים מאירופה. בשל מספרם הקטן לא היה ברקע התרבותי השונה שלהם כדי ליצור גרעין פירוד שהיה עלול להוביל לערעור הליכוד הקבוצתי. הם לא הקימו קהילה משלהם כדי לשמר את ייחודם, והתעררו באוכלוסייה היהודית הוותיקה. עוד היגרו לסוריה במאה התשע-עשרה יהודים מפרס, מבוכרה, מהודו ומעיראק. מאחורי הגירה זו עמדו מניעים כלכליים או הרצון למצוא מפלט מרדיפות בארץ המוצא. עם זאת ניתן לקבוע כי במאה התשע-עשרה סוריה לא קסמה מבחינה כלכלית משום התערערות מעמדה במסחר הבין-לאומי ומיעוט האפשרויות הכלכליות שהיה לחבל ארץ זה להציע.

מעבר ממקום למקום בתוך סוריה

קיימות עדויות רבות למעבר של יהודים ממקום יישוב אחד למשנהו, ובעיקר מן הכפרים והעיירות הקטנות אל הערים, בדרך כלל מנימוקים כלכליים. גל מעבר גדול מחלב לדמשק היה בשנת 1822 בעקבות רעידת אדמה קשה שפקדה את העיר. על פי העדויות, מעבר זה כמעט הכפיל את מספר התושבים היהודים בדמשק משלושת אלפים לחמשת אלפים נפש. קהילת חמת, שרבים מבניה עברו אף הם לדמשק, התחסלה סופית בתקופת השלטון המצרי, עם התאסלמותו של היהודי האחרון שגר בה. גם בשנים שלאחר מכן המעבר היה בעיקר דרומה לדמשק. אוכלוסייתה של דמשק הוסיפה לגדול גם בשל התפזרותה של הקהילה היהודית בחצבייה, כפי הנראה בעקבות הטבח שנערך בנוצרים בשנת 1860. באזור חלב הייתה תנועה ערה מחלב ואליה מן הקהילות היהודיות בסביבתה, שעברו בעיקר משיקולים כלכליים. לקראת שלהי שנות השבעים, משהלך המצב הכלכלי והידרדר, התפתח קו ברור של מעבר מדמשק, מחלב ומהעיירות הקטנות שמסביבן לכיוון בירות ואל מעבר לים. תופעה זו הביאה לאחר מכן לחיסולן הכמעט מוחלט של הקהילות הקטנות ולדלדולן של הגדולות.

רעידת האדמה, חלב 1822

מעשה שהיה בשנה שעברה שהיתה מעוברת בעברה וזעם שבליל ז"ך [כ"ז] מנחם [אב] משמרת ראשונה יצא הקצף מלפני ה' ותרעש הארץ רעש גדול ונחרבה העיר ובפרט בתי ישראל שלא נשאר מהם כלום, ערו ערו עד היסוד ונהרגו כל מחמדי עין כמה וכמה מבני ישראל ונשים וטף מספר הסמוך לאלף, אחד עשר ועני. ויגל ישראל מעל אדמתו וילכו בלא כח למדברות ויבנו שם אוהלים וישבו בהם עד ישוב חרון אף ה' מהעיר הזאת והנשארים הרה נסה נדדו הלכו ממקומם על זאת ידו כל הדווים אוי שכך עלתה בימינו הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי מאיגרא רמא עד בירא עמיקתא [...].

ע' אברהם, יושב אהלים, ליוורנו תקפ"ה, הקדמת המחבר. (ללא ציון מספר עמ').

ברוך פאוס (שורה רביעית שישו משמאל) שהיגר מרוסיה לסוריה בתחילת המאה העשרים, בחברת מורים ותלמידות מבית הספר העברי לבנות בדמשק, תרע"ט

תחילת ההגירה למערב

מאז ימי הכיבוש המצרי הייתה הגירה מסוריה, בעיקר למצרים. ההגירה החלה מתגברת בשלהי שנות השבעים של המאה התשע-עשרה, ומאמצע שנות השמונים היא הפכה לתנועה המונית שהקיפה את כל סוריה. במהגרים היו בני כל העדות מכל שכבות האוכלוסייה. מה שאפיין אותה במיוחד, לפחות בשלביה הראשונים, היה היותה בעיקר הגירה של מיעוטים דתיים – נוצרים ויהודים – מה שמעיד על הרקע הדתי-עדתי שמאחוריה. בעקבות הטבח בנוצרים בשנת 1860 החלה מסתמנת הגירה נוצרית מסוריה למקומות בטוחים יותר. הרצון להגר התעורר אצל היהודים שנים לאחר מכן משהתאכזבו מהרפורמות העות'מאניות. האכזבה נבעה בעיקר משום שלמרות הרפורמות הם עדיין חששו לחייהם ולרכושם. הם נותרו מוגבלים ומופלים על רקע דתי-פוליטי למרות חילונן הרשמי של מערכות השלטון והמשפט. הם חיו בחשש מפני ההתפרצות האלימה הבאה כלפי המיעוטים הלא-מוסלמים. עקב כך נסחפו גם היהודים בזרם ההגירה הנוצרי שהלך וגבר בשל חוסר היציבות הפוליטית באזור.

הגם שהמניעים הפוליטיים והמאבקים הבין-דתיים היו חשובים דיים כדי לעודד הגירה, אין להתעלם מחשיבותו של הגורם הכלכלי, שלמעשה היה הגורם העיקרי להגירת היהודים מסוריה. כבר בשנות החמישים החלו יהודים מחלב להגר לערי מסחר מערביות ולפתוח בהן סניפים של בתי מסחר. פתיחתה של תעלת סואץ, שהעבירה את ציר המסחר העיקרי בין מזרח למערב אל מחוץ לסוריה, גרמה להרס עצום בכלכלתה של סוריה ולהידלדלותם של סוחרים רבים. פתיחתה של סוריה למוצרי צריכה זולים מאירופה מוטטה את התעשייה המיושנת בחבל ארץ זה, שסבל בלאו הכי מניהול מעוות ומחוסר תכנון לטווח רחוק בתחומי התעשייה, המסחר והחקלאות. עקב כך סבל האזור ממשברים כלכליים חוזרים ונשנים, והם הגיעו לשיאם בפשיטת הרגל של האימפריה העות'מאנית בשנת 1875. המרחקים בין היבשות "התקצרו" בשל השתכללות אמצעי התחבורה הימיים והיבשתיים, ועובדה זו הקלה אף היא את ההגירה על אלה שיצאו לחפש את עתידם ומזלם ב"העולם החדש". בשנות השבעים ובמחצית הראשונה של שנות השמונים של המאה התשע-עשרה עדיין הייתה מצרים יעד ההגירה הראשון, אך במקרים רבים היא שימשה אך ורק תחנת מעבר וקרב קפיצה לאמריקה.

נמל בירות, 1870

ההגירה מדמשק

שליה כ"ח יצחק אסתרין מספר
 על תחילת ההגירה מדמשק:
 "יש כאן כבר התחלה של הגירה
 לכיוון מצרים. שישה מתלמידינו מצאו
 משרות מאוד מכובדות. אני משוכנע
 כמעט לחלוטין שדוגמה זו תימצא
 ראוייה לחיקוי, ושהצעירים שלנו,
 שהיו עד עתה כל כך יושבי אוהלים
 וכל כך מעט נוטים להתיישב בארצות
 חדשות, ייווכחו לראות כי אין
 בעבורם אמצעי אחר להתפרנס, אלא
 בהגירה לארצות חיות יותר ופעילות
 יותר, המציעות מקורות מחיה
 מגוונים."

Bulletin de l'Alliance Israélite
 Universelle, 2ème semestre 1886,
 p. 66. (תרגום מצרפתית ירון הראל)

על המניעים הכלכליים, הפוליטיים והדתיים להגירה יש להוסיף סיבות בעלות אופי מסייע: בקרב הציבור הנוצרי היו אלה המיסיונרים האירופים שפעלו בסוריה; חברת "כל ישראל חברים" מילאה תפקיד דומה בקרב הקהילות היהודיות. לכאורה המיסיונרים ואף שליחי כ"ח לא עשו מאמץ כלשהו, לפחות לא בשנות השבעים של המאה התשע-עשרה, לעידוד ההגירה מסוריה למערב, ואף הטיפו נגדה, אולם למעשה הפעילות שלהם עודדה את הגירתם של בני המיעוטים. זאת ועוד, כ"ח שמה לה למטרה בראש ובראשונה להביא להשתלבותם של יהודי המזרח התיכון בתחומים רבים ככל האפשר כאזרחים שווים במדינותיהם. אולם לימוד הצרפתית, ההיסטוריה, הגאוגרפיה, הספרות והתרבות של העולם המערבי, שנתפסה כנעלה על התרבות המזרחית המסורתית, משך את לבם של הצעירים והניע אותם לצאת ולחפש את מזלם בעולם הגדול. דהיינו, עוד בהיותם בסוריה התאימו צעירים אלו את שאיפותיהם הפוליטיות ואת ערכיהם התרבותיים למקובל בארצות המערב. כך הם הפכו למעשה לגורם זר בחברה המקומית לא רק מבחינה דתית אלא גם תרבותית. גם עצמתם הפוליטית ומעמדם המשופר של יהודי אירופה וארצות הברית היו מניע להגירה. יהודי סוריה התרשמו מאוד הן מהסיוע שאלה הגישו להם והן מהפגנת עושרם ומסיפוריהם על נפלאות המערב שסיפרו בעת תיורם בסוריה. עם התאקלמות המהגרים הראשונים מסוריה בביתם החדש האיצו גם הם את ההגירה בעצות ובסיוע לקרוביהם ובסיפוריהם על העושר במערב ועל הקלות שבה ניתן להשיגו. "כוחו של העט", דהיינו מכתבי המהגרים למשפחותיהם, היה גורם חזק להגירה אף יותר מ"חרבו של המדכא", כלומר מן האפליה הדתית-פוליטית.

החל משנות השמונים הלכו קהילות סוריה והידלדלו עם הגירתם של הכוחות הצעירים החיוניים אל המערב. זה היה שיאו של תהליך מעברם של היהודים בסוריה מהשלמה עם גורלם בחברה מוסלמית מזרח-תיכונית לנטילת גורלם בידיהם וביצוע צעד מהפכני של הגירה למערב, למען מה שנתפס בעיניהם כפתח לעתיד טוב יותר.

עלייה לארץ ישראל

עד לשלהי המאה התשע-עשרה לא הייתה לעלייה לארץ ישראל השפעה רבה על הנתונים הדמוגרפיים בקהילות היהודיות בסוריה. הדבר תמוה, שהרי סביר לשער כי קרבתה הגאוגרפית של סוריה לארץ ישראל, השלטון המשותף והקלות היחסית של המסע הקצר יהיו גורמים מעודדים לעלייה לארץ הקודש. אולם פני הדברים היו שונים לחלוטין, מסיבות אפשריות אחדות: קרבתה הגאוגרפית של סוריה לארץ ישראל אפשרה ביקור קצר בארץ הקודש וחזרה לסוריה ללא קשיים מיוחדים; בתחומים מסוימים בהלכה נחשבת סוריה ארץ ישראל ממש. מסיבות אלה לא התעורר צורך לשיבה של קבע בארץ. זאת ועוד, שלא כמו היהודים שחיו בארצות רחוקות וארץ ישראל נצטיירה בדמיונם, על פי תיאוריהם בתי"ך ובספרות חז"ל, כארץ זבת חלב ודבש, בעיני יהודי סוריה הייתה ארץ ישראל השכן העני מדרום, הנתון בשלטון שגם ארץ מגוריהם נתונה בו. העולים לארץ הקודש היו ברובם זקנים ובודדים, בדרך כלל משכבת תלמידי החכמים, אשר באו לבלות את שארית ימיהם בירושלים ולהיקבר בה או כאלה שעשו זאת בגלל לחץ כלכלי ופוליטי.

נתונים דמוגרפיים

הערכת אוכלוסייתה המוסלמית של דמשק במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה נעה בין 70,000 נפש ל-150,000 נפש. הערכת אוכלוסייתה המוסלמית של חלב נעה בין 50,000 נפש ל-83,500. הערכת האוכלוסייה הנוצרית בדמשק נעה בין 13,000 נפש ל-18,000.

משפחת ענתיבי המורחבת
לאחר הגירתה לארצות הברית
בשנת 1918

בחלב נעה הערכת אוכלוסייה זו בין 16,000 נפש ל-20,000. אשר לאוכלוסייה היהודית הרי שהנתונים הדמוגרפיים, המתאפיינים בתנודות קיצוניות לא מעטות, מתפרסים לכל אורך התקופה כדלהלן: בדמשק בין 5,000 נפש בשנת 1841 ל-8,000 נפש בשנת 1881. בחלב בין 3,500 נפש בשנת 1847 לבין 10,200 נפש בשנת 1881. באנטיוכיה בין 650 נפש בשנת 1840 לבין 300 נפש בשנת 1879. בעינתאב נמנו בין 500 נפש בשנת 1855 לבין 750 נפש בשנת 1877. בכלזו בין 250 נפש בשנת 1848 לבין 400 נפש בשנת 1862. באורפה נמנו 700 נפש בשנת 1848 וכך גם בשנת 1877. באדלב נמנו בשנת 1862 700 יהודים, ובתֶּדֶף נמנו 90 נפש בשנת 1848 ו-150 נפש בשנת 1862. באלכסנדרטה נתהווה במחצית שנות השבעים יישוב יהודי קטן שמנה כעשרים משפחות בלבד.

הבעייתיות הנובעת מסדרה זו של נתונים היא שכמעט כל מקורותיה היו מודעים בעצמם לחוסר הדיוק המוחלט במספרים שהם קיבלו מתושבי המקום, בין שהיו אלו אנשים פרטיים ובין שהיו פקידי השלטון. הפערים בדיווחים מאותה השנה – המגיעים לעתים למאות אחוזים – והפערים הגדולים והמשתנים משנה לשנה אינם מאפשרים לקבוע בוודאות את מספרם של יהודי סוריה בתקופה הנדונה. אין על סמך מה לקבוע אם מספר היהודים בקהילות השונות גדל או קטן, בכמה ומה היו הסיבות לכך. לעומת זאת אם נראה בתוצאות מפקדי השנים 1882-1893 תוצאות אמינות יותר, הרי שיהיה ניתן לקבוע במידה רבה של סבירות את המגמה הכללית בהתפתחותן הדמוגרפית של הקהילות היהודיות בסוריה בשנים 1840-1880. נתוני המפקד הם כדלהלן:

	דמשק (העיר)	דמשק (הולאיה)	חלב (העיר)	חלב (הולאיה)
גברים	3,177	3,184	4,659	4,932
נשים	3,088	3,093	4,697	4,981

על פי התמונה הדמוגרפית המצטיירת מסיכום כל הנתונים עולה כי על סף המאה העשרים הייתה קהילת חלב גדולה מקהילת דמשק. בשתי הקהילות התרחש – עקב ילודה רבה

קהילת חלב, ראשית

שנות השמונים

תיאור קהילת חלב בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה: "מדמשק ילך הנוסע שנים עשר יום רוכב על הפרדה דרך חמת עד יגיע לארם צובה אשר תקרא כיום חלב. גם שמה ישכנו כחמשת אלפים יהודים. שם ישיבות לתורה בנויות על תלן. בית-הכנסת העתיק שמה הוא בית-הכנסת הגדול, וכשמו כן הוא, כי בו שלשה בתי תפלה, מלבד בתים קטנים רבים הנשענים אליו מסביב." ניימארק, מסע בארץ הקדם, עמ' נג.

מילו (חֶסֶן) דואק (משמאל) ופרידה שויכה (מימין) יוצאות חלב לאחר הגירתן לניו יורק, 1928

"התורכים הצעירים"

רשת של ארגונים וסיעות של קצינים וסטודנטים תורכים, שהמרכזי שבהם היה "הוועד לאיחוד וקדמה". "התורכים הצעירים" שאפו להשתלט על האימפריה העות'מאנית ולייסד מדינה מודרנית. "הוועד לאיחוד וקדמה" דגל ברפורמות מרחיקות לכת במשטר העות'מאני ובכינון משטר מרכזי תקיף ובעל סמכויות רחבות. ביולי 1908 הנהיגו "התורכים הצעירים" מרד צבאי נגד משטרו של הסולטאן עבד אלחמיד השני. הסולטאן נכנע ומנהיגי המרד השתלטו על הממשלה. עד מהרה התברר שמה שהיה אמור להיות משטר דמוקרטי-שווייני הפך לאוליגרכייה צבאית אכזרית, שהוציאה להורג את מתנגדיה ללא היסוס. בתחום מדיניות הפנים הם ביצעו רפורמות רחבות במשטר, כמו חילון מערכת המשפט והחינוך. "התורכים הצעירים" השתדלו לדכא את הלאומנות הערבית. במלחמת העולם הראשונה הם הובילו את מדינתם לברית עם גרמניה ואוסטריה. בעקבות התבוסה במלחמה התפטרו מנהיגי התנועה מן הממשלה וגלו מתורכיה.

ויזה לארצות הברית על שם
אסתר עבאדי, 1924

וצמצום התמותה ממגפות – תהליך אטי אך עקיב של גידול במספר חבריהן בד בבד עם תהליך הידלדלותן של קהילות הלוויין. לקראת שנות השמונים ותחילת זרם ההגירה הגדול אל מעבר לים, מנו יהודי סוריה לא יותר מעשרים אלף נפש.

המאה העשרים

התגברות זרם ההגירה

תנועת ההגירה של צעירים ושל משפחות מסוריה ל"העולם החדש" – ארצות הברית ודרום אמריקה – היא המאפיין המובהק ביותר של יהדות סוריה במאה העשרים. זרם הגירה זה הפך לנחשול שוטף לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" בשנת 1908, ואף התגבר לאחר פרסום החוקה העות'מאנית בשנת 1909 וחיובם של הלא-מוסלמים בגיוס לצבא. על פי רישומי הקהילה, עזבו את דמשק בעשור הראשון של המאה העשרים כ-1,500 צעירים, דהיינו כעשרה אחוזים מבני הקהילה. הגירה זו מקשה מאוד על קביעת מספר היהודים בדמשק ערב מלחמת העולם הראשונה, ורוב ההערכות נעות בין 10,000 נפש ל-20,000. ואכן, רבים מן המבקרים הזרים בדמשק הצביעו על השפעתה ההרסנית של ההגירה על חיי הקהילה ועל התפתחותה התרבותית והכלכלית.

קהילה חדשה – קאמשלי

בשנת 1926 הוקמה באזור הג'זירה העיר קאמשלי. אט אט נוסדה בעיר קהילה יהודית. בשנות השלושים התיישבו בה כ-3,000 יהודים, רובם מנצ'יין. משפחות יהודיות ספורות התיישבו גם ביתר כפרי הגזירה. בשנת 1942 היו בקאמשלי ובסביבתה כ-2,000 יהודים. גם את הקהילה הזאת עזבו יהודים, בעיקר לחלב ולארץ ישראל. לאחר 1948 נותרו בקאמשלי פחות מאלף יהודים. גם מהם עזבו ועלו לארץ ישראל בדרך לא דרך, ומספרם הלך והידלדל עד שעזב אחרון היהודים בשנת 1992.

נתונים דמוגרפיים

למרות השתכללות אמצעי המחקר והסטטיסטיקה הנתונים הדמוגרפיים של יהודי סוריה במאה העשרים עדיין אינם בהירים די צורכם. חוסר היציבות הדמוגרפית שנבע בעיקר בשל ההגירה שנמשכה כל המאה, הקשה על קביעת הערכה מוסמכת ומוסכמת בנוגע למספרם של יהודי סוריה. בשנת 1912 הוערך מספרם של יהודי דמשק בכ-17,000 נפש מתוך אוכלוסייה של 400,000 נפש. בשנת 1919 הוערך מספרם של יהודי חלב בכ-15,000 נפש. דומה כי שתי ההערכות הללו מוגזמות, וכי שתי הקהילות מנו באותה העת לא יותר מ-12,000 נפש כל אחת.

מתברר כי לאחר מלחמת העולם הראשונה עדיין נותרו יהודים בקהילות הלוויין של חלב. בשנת 1919 דווח על הימצאותן של 60 משפחות יהודיות בכלזו, ארבעים משפחות בעינתאב, מאה משפחות באורפה, 12 משפחות באלכסנדריה ושמונים יהודים באנטיוכיה.

בעקבות מרד הדרוזים בשנת 1925 נמלטו מדמשק בתוך ימים מספר כ-3,000 יהודים, ובאפריל 1926 נמנו בעיר רק 6,635 יהודים. על פי מפקד שנערך בשנת 1932, היו בכל סוריה 26,250 יהודים. מפקד נוסף, שנערך בשנת 1943, העלה כי בסוריה חיו באותה העת 29,770 יהודים. את העלייה במספר היהודים למרות ההגירה הגדולה יש לייחס כפי הנראה לגידול בילודה ובתנאי הסניטציה ששופרו בשל העלייה ברמת החיים. בשנת 1948, כנראה בעקבות בריחה והעפלה, נמנו בסוריה כ-20,000 יהודים. בשנת 1967 הוערך מספרם של יהודי סוריה

בכ-4,000 בתוך אוכלוסייה של קרוב לחמישה עשר מיליון ערבים. מספר זה נותר בעינו עד לראשית שנות התשעים כאשר התיר הנשיא אסד ליהודים לעזוב את סוריה. מספר היהודים החיים היום בסוריה מגיע לכדי עשרות בודדות. רובם ככולם מתגוררים בדמשק.

סיכום

היישוב היהודי בסוריה התרכז בעיקר בשתי קהילות גדולות – דמשק וחלב. היהודים חיו תמיד כמיעוט קטן בתוך אוכלוסייה בת רוב מוסלמי ומיעוט נוצרי, שהיה רב מהמיעוט היהודי. מספרם של יהודי סוריה במאות התשע-עשרה והעשרים לא עלה בשיאו על 30,000 נפש. תהליך עזיבת היהודים את סוריה שונה בתכלית השינוי מן התהליך שהתרחש בגלויות אחרות ברחבי המזרח התיכון. ההתנתקות של יהודי סוריה מארצם הייתה רב שלבית ומתמשכת. הגירת היהודים מסוריה החלה כבר בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה בשל סיבות ומניעים שעדיין לא היה להם כל קשר למאבק הפוליטי עקוב הדמים בין שאיפות התנועה הציונית בארץ ישראל לבין שאיפות התנועה הלאומית הערבית באותו חבל ארץ. ההגירה מסוריה הייתה תופעה קבועה ומתמשכת שאפיינה לא רק את הקהילה היהודית, אלא גם את החברה הסורית כולה. אשר על כן, היהודים השתלבו בזרם של מהגרים נוצרים ומוסלמים שביקשו לחפש את עתידם בעולם החדש שמעבר לים.

למעלה: חתונה בבית כנסת "רודפי צדק" של יוצאי חלב במקסיקו סיטי, 1950 לערך

למטה: הכנסת ספר תורה בבית כנסת "בית יוסף" של יוצאי דמשק במקסיקו סיטי, 1970 לערך